

DRUŠTVENO-EKONOMSKI RAZVOJ SISKA 1919-1941. GODINE

Mira Kolar-Dimitrijević

Autorica govori o osnovnim karakteristikama društvenog i go-spodarskog razvoja Siska u razdoblju između dva svjetska rata.

1919-1924.

Sisak je po završetku prvog svjetskog rata bio industrijski grad i željezničko čvorište u kojem se je moglo - zahvaljujući plovidbi Savom i Kupom, kao i zbog neoštećenosti njegove privrede u toku rata, a dobrim dijelom i zbog jakih trgovačkih veza koje su počivale na tradiciji - nabaviti sve što je pružalo onovremeno prošireno jugoslavensko tržište. Njegove ugostiteljske usluge bile su nadaleko poznate, jer je grad od 1855. godine imao pivovaru, od 1880. klaonicu, a od 1907. gradsku električnu centralu. Stamparije Janka Dujaka (1899) i S. Junkern (1909) tiskale su novine i sve što je bilo potrebno trgovcima, obrtnicima i industrijalcima. Tvornica je već krajem rata bilo mnogo, ali je kraj više manjih mlinova, pilana i ciglana, koje su vodili članovi obitelji Fulla, Engel, Momčilović, Frisch, Weiss, Bauer, Krause i drugi, i koje su radile vrlo promjenljivim iskorištavanjem kapaciteta, istaknuto mjesto pripadalo dvjema tvornicama. Paropilana Mavre Dracha (nastala 1914. od jedne starije pilane koja je proradila 1886.) i Tvornica tanina, kao poduzeće bečke firme Schnabel (protokolirana 1915.) uglavnom su izvozile.¹ Krizna situacija u željezničkom parku nove države zbog nedostataka vagona, lokomotiva i ugljena ponovno je aktivirala riječni promet u Sisku, te Jugoslavenski Lloyd preporučuje da se roba iz Zemuna i Vukovara i obratno doprema lađama do Siska, a među prvim planovima Ministarstva poljoprivrede i voda u Beogradu nalazio se plan čišćenja i uređenja savskog korita, jer »podignuće plovidbe treba biti eminentni interes cijele države«. ² Hrvatsko slavonsko zemaljsko skladište d.d., preimenovano u Javno skladište d.d., i nekoliko drugih skladišta fuzioniranih u Otpremničko d.d. »Jugoslavija«, mogli su pružiti usluge uskladištenja svih roba koja je stizala s

¹ Prilikom pisanja ovog rada koristim moj rad »Industrijski razvoj Siska u međuratnom razdoblju s posebnim osvrtom na strukturu i položaj radničke klase. - Zbornik SISAK I BANJA U REVOLUCIONARNOM radničkom pokretu i ustanku 1941., Sisak 1974, 17-37, pa stoga ne navodim izvor kod svakog podatka.

² SISAČKI GLAS 16.II.1919, 3.; U posebno otisnutom elaboratu Ministarstva podsjeća se na 19. st. kada su do Rugvice mogle plovidi lađe do 3.000 q, odnosno do Zidanog Mosta od 150 do 200 quintala, te se za izvedbu potrebnih radova zahtijeva 4.465.000 kruna u predratnoj valuti (AUGUST PL. PISAČIĆ I STEVAN BUKI, Podaci za regulaciju Save i melioraciju Posavlja, Zagreb 1919, 200).

istoka (žito iz Velikog Bečkereka i Sente, bosanske šljive, koje su se u Sisku i sušile i pakirale za izvoz itd.), i njihov pretovar na željeznicu. Isto tako nakon carinjenja roba i naplate za prijevoz mogla se je roba dopremljena do Siska željeznicom iz Austrije ili Italije otpremati do Beograda. Šlepovi, koji su u tom vremenu dolazili u sisačku luku nikada nisu bili prazni, pa je radi ugovaranja velikih poslova Sisak postao ponovno sastajalište trgovaca i industrijalaca, ali i raznih ratnih špekulanata, koji su svoje kapitalne, stečene u ratu, nastojali plasirati na najbolji mogući način.³ Dvadesetosam sisačkih trgovaca poljoprivrednim proizvodima, deset trgovaca stokom, jedanaest trgovaca kožom i obucom, dvadesetčetiri trgovca tekstilom, više trgovaca drvom i građevnim materijalom, među kojima susrećemo 1919. i ime potpukovnika Pere Teslića koji je napustio vojsku, Vilka Becka, zainteresiranog u više privrednih grana, Dušana Vilhara iz Gorskog kotara, koji je tamo izgradio pilanu, Josipa Stiića, koji je imao veliku pilanu u sisačkom predgrađu Galdovo itd., daju ovoj trgovini karakter solidnosti i poduzimljivosti.⁴

Mnogi dogovori potvrđuju se preko najjačeg novčanog zavoda u Hrvatskoj Prve hrvatske štedionice, koja od 1908. ima u Sisku svoju podružnicu integrirajući se već prije prvog svjetskog rata sa Sisačkom vjeresijskom bankom i Pučkom štedionicom. Za razliku od ove štedionice preko koje je ulagan austrijski, mađarski i češki kapital, domaći jugoslavenski poduzetnici, pa i Teslić, preferirali su Posavsku štedionicu d.d., (osnovanu 1897) koja djeluje i kao banka grada Siska, te do 1920. vodi i gradsku aprovizaciju.⁵ Prve dvije godine nakon prvog svjetskog rata vlast vodi računa o traženjima naroda. Obećava se socijalizacija velikih poduzeća, podjela zemlje bezemljašima i siromašnim seljacima, uređenje radnih odnosa po uzoru na zapadnoevropske države i pravedno, demokratsko društveno uređenje. Međutim, u uvjetima kakovi su vladali u Kraljevini SHS to nije bilo moguće ostvariti, pa su svi prvobitni ciljevi bili zamijenjeni drugim u kojima je vlast podupirala poduzetnike i njihovo poslovanje, djelujući raznim načinima na smirivanje revolucionarnosti seljaštva i radništva. U početku je radna snaga u Sisku bila vrlo skupa, i troškovi pretovara jednog vagona uvećani su od 1913. do 1919. od 10 na 700 kruna. Obalski radnici, monopolizirali su pretovar, te su kroz socijaldemokratski sindikat ucjenjivali trgovce i industrijalce. Priliv novih radnika iz Banovine i Korduna, te Bosne, izmijenilo je ove odnose, a kroz markiranje krune i kroz inflaciju umanjene su zarade sisačkih radnika, pa su revolucionarni sindikati pod vodstvom komunista dobivali sve više pristaša među radništvom.⁶ U ovoj eri unutrašnjih napetosti s povremenim smirivanjima na području radnih odnosa odlično se snalaze sisački obrtnici, vrlo brojni i vrlo aktivni na području komunalne privrede.⁷

³ U Sisak je često dolazio ugledni zagrebački industrijalac S.D. Aleksander, koji je do 1915. vodio u Sisku najveću veletrgovinu žitom i pivovaru, te braća Marići (Mayer), koji su se bavili trgovinom i industrijom.

⁴ Almanah Kraljevine SHS, I, 1921-1922., Zagreb, s.a., Popisi.

⁵ Direktor Posavske štedionice bio je u međuratnom razdoblju Ivan Reščec. Od dioničke glavnice od 1,500.000 kruna njena se glavnica do velike svjetske krize povisuje na 2,000.000 dinara s time da su dionice glasile na mali iznos od svega 50 dinara, pa su dioničari bili i građani Siska iz srednjeg društvenog sloja. U slomu privatnog bankarstva u Hrvatskoj i Posavska štedionica gubi raniji značaj, ali postoji do 1941, te objavljuje svake godine Izvještaje o svom poslovanju. Podružnicu Prve hrvatske štedionice vodio je Jakob Horvatić (Jug. Kompas, 1919-1921, Zagreb 1921, II, 97; Compass 1931, Jugoslavien, Wien 1931, 384 itd).

⁶ Za vrijeme generalnog štrajka željezničara u travnju 1920. pola mjeseca nije vršen pretovar robe, pa je onda za pretovar 50 šlepova trebalo isplatiti radništvu 1,300.000 kruna. Stoga su se trgovci i industrijalci, a među njima i Zagrebački paromlin žalili vlastima, jer da se ovakovim nadnicama dovodi u pitanje ne samo opskrba građova, već da se koči i trgovina Siska (Zbornik građe za povijest radn. pokreta i KPJ 1919-1920., I, Sisak 1970., dok. 149 i 162).

⁷ Još 1905. Ivan Čupak počeo je izdavati u Sisku list NAPREDNI OBRTNIK, koji je imao šire značenje. Iste godine, kada je osnovan Savez hrvatskih obrtnika (1908) osnovana je i u Sisku

Donošenjem Obznane krajem 1920. ostalo je radništvo Siska bez svojih najrevolucionarnijih predvodnika, a suradnjom policije i podozetnika udaljeni su iz Siska buntovni radnici izgonom, pa se je stvorila klima, koja se je domaćim i stranim poduzetnicima činila povoljnom za stvaranje novih poduzeća u trgovini i industriji. Mnoga od ovih poduzeća imala su sjedište u Zagrebu, što je omogućilo znatno slobodnije poslovanje bez obaveza prema lokalnim vlastima, a istovremeno je kod radnika stvaralo osjećaj nesigurnosti i pristajanja da kod zarada zanemare faktor inflacije, a nakon likvidacije gradske aprovizacije da se snabdijevaju na anarhičnom i posve neredenom tržištu.⁸ Nesklad između troškova života i zarada ponovno postaje sve veći i nastavlja se ratom zaustavljeno raslojavanje društva na slojeve od kojih je radništvo, često nezaposleno uslijed nestalnosti rada, najviše izloženo bijedi i socijalnim potresima.

Gradsko zastupstvo, sastavljeno od trgovaca, industrijalaca i činovnika, i tek ponešto obrtnika, vodi merkantilističku politiku. Nakon eliminacije komunističkih zastupnika gradsko zastupstvo postaje najizrazitiji eksponent stvaranja industrijskog Siska, a gradski načelnik dr Aleksandar Valenteković, advokat i javni bilježnik, prilikom nastupa dužnosti izjavio je da će dati ostavku ako se u zastupstvu počne s klasnom borbom.⁹ Uz svestranu pomoć gradskih vlasti koje su pomagale razvoj industrije rađao se u poslijeratnom razdoblju Sisak kao značajno industrijsko središte, i ovaj je proces bio završen do 1924. kada Valenteković seli u Zagreb. On je još u jesen 1920., dakle mnogo prije nego što su zarade radnika u Hrvatskoj snižavane, započeo s ovom tendencijom u Sisku, jer da je u Sisku hrana jeftinija nego drugdje, a nije se protivio ni produljenju radnog vremena iznad osam i deset sati, pa je na prijedlog Pere Teslića trebalo formirati poseban odbor za praćenje socijalne problematike u Sisku.¹⁰ Progoni, koji su od strane redarstva poduzeti protiv štrajkujućih željezničara u travnju 1920., primijenjeni su i na sudionike stočne bune u Topolovcu i drugim selima. Siromašni seljaci i više od tisuće poljoprivrednih radnika na državnom dobru Topolovac bilo je razočarano knjnom agrarnom reformom. Na ovom je dobru zemlju - i to po jedno jutro - dobilo u zakup samo 410 mjesnih interesanata i sedam solunskih dobrovoljaca, pa je narod postao svjestan da se poredak učvršćuje i konsolidira na račun narodne demokracije, i da je propušten trenutak u kojem se je moglo korijenito izmjeniti njihovo stanje i socijalni položaj.

Najugledniji upravni činovnici i privrednici nalaze se u ravnateljstvima dominirajućih privrednih poduzeća. Valenteković je bio član upravnog odbora Tvornice tanina d.d. koja je izvršila nacionalizaciju postavši od obrtničkog poduzeća Ivana Kuna dioničko društvo vezano uz kartel Tanin d.d. u Zagrebu (Trenkova 5), koji je istovremeno bio i prodajna centrala Tanina, te je u izvoznom kontingentu sisačka tvornica raspolagala s petinom izvoza.¹¹ Za dioničkim poduzećem, kao najpogodnijim oblikom anonimnog udruživanja svih koji imaju određeni kapital, posežu i druge firme. Pilana Mavre Dracha u

podružnica s oko 160 članova. Kao vrlo aktivni isticali su se u Sisku obrtnici Stjepan Krivošić, Premrl, Stefatić, Kern, Đuro Noršić i drugi (Spomenspis Saveza hrvatskih obrtnika 1908-1937. Zagreb, s.a., 209).

⁸ Aprovizacija je u prometu od 1916 do 1920. ostvarila promet od 9,715.058 kruna i čisti dobitak od 642.118 kruna, pa je očito poslovala na trgovačkom principu jačanja gradskih financija - SISACKI GLAS, 19.VI.1921. Pokušaj osnivanja Deličeve nabavno-potrošačke zadruge NAPRED nije u potpunosti uspio, jer je Napred imala velikih financijskih poteškoća. Kako je vlast nije pomagala, morala je propasti.

⁹ SISACKI GLAS, 13.VI.1920. - sjednica 10.VI.1920.

¹⁰ SISACKI GLAS, 8.VIII.1920.

¹¹ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Kriza taninske industrije u Hrvatskoj i položaj radništva. - ZBORNIK HIST. INSTITUTA SLAVONIJE, 1968, 6, 55-6.

Capragu, pretvorena je 1921. u dioničko društvo s kapitalom od 3,000.000 kruna. Poduzeće je pripadalo u interesnu sferu Prve hrvatske štedionice, čijim savjetom i financijskom pomoći otvara skladišta drva u svim važnijim drvnim tržištima zapadne Evrope, a jedno je otvoreno čak i u Buenos Airesu u Južnoj Americi. Razrušena zapadna Evropa tražila je tih godina enormne količine drva, pa je ne samo Drachova pilana u Sisku, već i ona u Virovitici, radila punim kapacitetom, te su se dijelile svake godine velike dividende, a kroz tantijeme članovima ravnateljstva, putovanja i na druge načine ostvarene i dopunske zarade. Radna snaga bila je velikim dijelom nekvalificirana, a među njima bilo je dosta radnika i seljaka iz Topolovca nizvodno na Savi, koji su dopunski dio svojih prihoda morali zaraditi radom izvan poljoprivrede. U 1923. otvoreno je u Capragu skladište naftnih derivata Anglo-jugoslavenskog petrolejskog d.d. što je bilo sudbonosno i za kasniju odluku podizanja rafinerije na istoj lokaciji.¹² Uzvodno od Capraga nalazilo se Galdovo s 500 stanovnika.¹³ Računajući na pokorničku svijest i marljivost ovih bivših kmetova grofa Erdödyja i zagrebačkog Kaptola Industrijsko odjeljenje Prve hrvatske štedionice locira 1923. u bivšoj pastuharni Tvornicu šešira i tuljaca d.d. koja je zapravo filijala jedne bečke, jedne češke i jedne holandske istovrsne tvornice.¹⁴ Interesnoj sferi Praštedionice pripadala je i Tvornica za izradu finih koža i tvornica rukavica »Siscia« d.d. (osnovana 1922), s prodajnim lokalom u Zagrebu (Ilica 28). Godinu dana kasnije proradila je u Sisku i Tvornica cipela »Kupa« ali pod dumpingom jeftinih stranih cipela i nakon neuspješne sanacije od Hrvatske obrtne banke iz Zagreba, prestaje već 1925. s radom.¹⁵ U dioničko društvo »Pecaru«, s kapitalom od milijun kruna pretvara se i Sredotočna pecara žeste, te uskoro zatim upeterostručuje dioničku glavnicu. Pod Praštedionicu dolazi početkom 1922. i sisačka Tvornica opeke d.d. Iako su u nazivu ove tvornice imale zvučna domaća imena, upravitelji ovih velikih tvornica bili su stranci u čitavom međuratnom razdoblju, a pogotovo za vrijeme drugog svjetskog rata.¹⁶ Oni su eksponenti krupnog, inozemnog kapitala, dijelom i sami akcionari s paketom akcija koji donose u svoje ime ili zastupajući neki veliku stranu firmu. Bili su to vrlo sposobni, ali i vrlo kruti poslodavci, kojima je dobit bila na prvom mjestu. Iako su predstavljali privrednu elitu Siska, oni nisu bili povezani s autohtonim sisačkim građanskim društvom, te su veći dio svojih zarada i prihoda od tantijema i dionica ulagali izvan Siska i čak izvan naše zemlje.¹⁷ U ravnateljstvima svih velikih sisačkih tvornica nalazimo i privrednu i upravnu elitu Zagreba, koja pomaže i osigurava povoljno poslovanje ovih poduzeća (u Tanini Marka Bauera, generalnog tajnika Industrijske komore, Stjepana Krasnika, predsjednika Obrtne banke, gradonačelnika Valentekovića, sveuč. profesora dr Franju Hanamanna, direktora zagrebačke Tanine d.d. Franju Brauma itd). Svakako treba naglasiti izvanrednu zainteresiranost češkog, austrijskog, mađarskog i kasnije engleskog kapitala za ovo područje, kojemu

¹² M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, ZLATKO ČEPO, INA - Rafinerija nafte Sisak, Sisak 1977, 34.

¹³ MIRKO KORENČIĆ, Naselja i stanovništvo SRH 1857-1971., Zagreb 1979, 635.

¹⁴ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Prva jugoslavenska tvornica šešira d.d. u Galdovu kraj Siska za vrijeme kapitalizma. Monografija rađena u suradnji s D. Gajdekom (rukopis).

¹⁵ Compass 1931. Jugoslawien, Wien 1931., 800.

¹⁶ Tvornicu tanina vodi do polovine 1940. dr Arthur Silberstein, a onda Viktor Schnabel. U pilani Drach pored Arthura Dracha nalazimo Ottu Heinricha. U Sisciji je upravitelj i nosilac paketa Praštedionice Mavro Fischer, a u »Kupi« Arnold Herceg. Tvornicu šešira vodi Franz Schmolka i kasnije Krunoslav Prohaska, a u rafineriji se pojavljuju Englezi.

¹⁷ Silberstein je 1938. imao godišnju plaću od 216.000 dinara, a Alija Medinić u Rafineriji 1939. godine 31.800 mjesečno. Ino Breslauer primao je u istoj firmi mjesečno 20.000 dinara.

željeznica, za razliku od Karlovca, nije posve oduzela njegovu ulogu preto-varne stanice i velikog raskršća.

Usprkos niza oscilacija u poslovanju sisačke privrede do kraja Valentekovićevo mandata, velikih razlika u plaćama između stranih i domaćih, područnih radnika, naglašeno visokih gradskih prireza koji su upotrijebljeni za uređenje grada i dalje proširenje električne centrale i adekvatno tome velikim nezadovoljstvom radnika, Sisak je bio pripremljen za dalju privrednu ekspanziju.¹⁸

1924-1929.

Pod pritiskom sve većih teškoća oko plasmana robe i nedostatka jeftinog kredita neki novčani zavodi i dionička društva odustaju od daljeg ulaganja u industriju. U takvim vremenima ponovno se javljaju pojedinci kao pokretači daljeg privrednog razvoja, te među najsposobnije privrednike ove vrste na jugoslavenskoj razini treba ubrojiti Peru Teslića (Ostrovica 1883 - Sisak 1936). Okretan i živa duha, ovaj član Pribičevićeve Demokratske, odnosno kasnije Samostalne demokratske stranke, znao je iskoristiti i političke i vojne i privredne veze, i kapital steknut trgovanjem do 1923. godine, uložiti u industriju na najbolji mogući način, znajući i osjećajući uvijek domet i granice svog poslovanja. Započinje kupnjom Pecare d.d., koju povezuje s pecarom šljiva u Kozarcu kraj Prijedora i kasnije s pecarom u Brčkom, a špirit prodaje medicinskim, kemijskim i vojnim poduzećima.¹⁹ U 1924. otvorena Tvornica likera, ruma i konjaka radi po francuskim receptima, te su na jesenjoj osječkoj izložbi 1925. ovi proizvodi dobili zlatnu medalju i posebnu diplomu za kvalitetu, a u to vrijeme već je u pogonu i odio za proizvodnju ugljične kiseline.²⁰ Cini se, da je Teslić nakon ovog uspješnog starta dobio dosta veliki kredit kod Narodne banke Kr. SHS uz 6% kamata,²¹ koji mu je omogućio da proizvodnju proširi i na izradu suhog leda, a od 1928. i kvasca, gutaše, sode i umjetnog gnojiva, te se cjelokupna proizvodnja ustalila godišnje na 17 vagona raznih alkoholnih pića, dvadesetak vagona ugljične kiseline, pet vagona suhog leda itd. Granice ekspanziji postavilo je ograničeno unutrašnje tržište i neorganizirani izvoz, pa usprkos pokušajima izvoza u Tursku, Japan i Palestinu Teslić uglavnom posluje s pola kapaciteta, i prema narudžbama, što je zaposlene stavljalo često u vrlo težak položaj. Prema podacima koje sam prikupila u arhivi Ministarstva trgovine i industrije Teslić je svoje tvornice osigurao na 15,694.058 dinara, a to je bila vrijednost s kojom su u pravilu operirala samo dionička poduzeća. Sa 200 stalnih i 300 sezonskih radnika Teslić je vodeći industrijalac Siska, osobno prisutan u Sisku, pun ideja i planova na polju komunalne politike s izraženim smislom za ublažavanje socijalnih napetosti, ali i za osobno bogaćenje uz pomoć veza u Beogradu.

U odnosu na prethodni period ovo je vrijeme znatno teže za sisačke privrednike. Trostruka poplava 1926. i nebriga Hidrotehničkog odjeljka u Zagrebu za učvršćenje riječnih nasipa, prisiljava lokalne vlasti da same formi-

¹⁸ U 1921. je došlo do štrajka zbog zapošljavanja Talijana na sisačkim ciglanama. (SISAČKI GLAS, 15.V i 19.VI.1921). Grad je ubirao razne vrste poreza i taksa. Plaćala se i mostarina za prijevoz preko mostova, a ova je mostarina višekratno dizana (SISAČKI GLAS, 26.III.1922. i 1.I.1923). Znatne prihode grad je dobivao od klaoničkih pristojbi, kao i od iznajmljivanja elevatora (paranjka) Javnim skladištima d.d., koji je olakšavao dizanje tereta s brodova na dosta visoku obalu (SISAČKI GLAS, 14.IV.1924).

¹⁹ Prema izjavi direktora Teslićevih tvornica Ferde Gabouta proizvedeno je od 1924. do 1930. oko 1,500.000 hl. špirita (DRAGUTIN FELETAR, Šest desetljeća OOUR »Segestica«, Sisak 1978, 6).

²⁰ SISAČKI GLAS, 17.X.1925.

²¹ HRVATSKE NOVINE, 2 OD 8.I.1927.

raju Vodnu zadrugu, i prirezima i doprinosima građana izvode najnužnije poslove. Decenijska agrarna kriza koja je započela iste godine djeluje na obim poslovanja 90 sisačkih trgovaca, 234 obrtnika i 25 sitničara. Potrošačka moć sela ubrzano se smanjivala, pa najveći sisački velctrgovac željeznom robom Josip Frisch d.d. (1889 u Gajevoj ulici 15) na žalbi poreznim organima ukazuje na silnu oskudicu novca i na čekanje naplate po više mjeseci. Iako je imao godišnji obrt od 800.000 dinara, davanje robe na kredit trgovcima Banije, Pounja i Posavine, a i mnogim seljacima, nagrizlo je snagu ovog trgovca koji je snabdjevao poljoprivrednim alatom čitavo ovo područje i 1933. poduzeća mora likvidirati.²² Dolazi do zastoja i u građevinarstvu, pa brojne sisačke ciglane koje su mogle proizvesti 16,000.000 komada cigla i crijepa ograničavaju rad na svega nekoliko mjeseci godišnje, a pola tisuće ciglarskih radnika često ima status nezaposlenih.²³ Mobilnost onih koji traže posao se povećava. Samo u Luxemburg je 1927. na privremeni rad s ovog područja otputovalo 329 osoba, među kojima je bilo dosta seljaka kojima su poplave i stočne bolesti uništile gospodarstvo.²⁴ Sve ove pojave našle su odraza u jačanju društvenih napetosti, utoliko više što se pozivanjem na krizu koriste i oni poslodavci koji njome zaista nisu bili pogođeni.²⁵ Pilara Drach i Tvornica tanina rade dosta dobro, i kvantum njihovog izvoza je povećan u odnosu na prijašnje razdoblje. Međutim zbog snižavanja prodajne cijene i oni se pozivaju na krizu, te započinju snižavanjem zarada i reduciranjem broja radnika na račun povećanja intenziteta rada.

Mnogo nade pružilo je osnivanje sisačke rafinerije od Anglo-jugoslavenskog petrolejskog d.d., koje je 1928. podiglo svoju glavnicu na 100,000.000 dinara. Razlozi za osnivanje rafinerije upravo u Sisku su bili brojni i dobro promišljeni. Naime, nakon izdvajanja riječke rafinerije iz okvira Kraljevine SHS nije postojala ni jedna rafinerija nafte na području Hrvatske, a potrebe industrije i sve razvijenijeg automobilizma bile su velike. Zemljište u Capragu između obale Kupe i željezničke pruge bilo je kao stvoreno za rafineriju, jer su se sirovine mogle nabavljati iz Rumunjske šlepovima, a prerađena nafta dalje otpremati željeznicom. Za ovu lokaciju založili su se Milan i Artur Marić (Mayer), suosnivači Anglo-jugoslavenskog d.d. u Zagrebu 1920. i upravitelji firme do 1935. godine.²⁶ Rafinerija se počela graditi kada je 1925. Zakonom o općoj carinskoj tarifi uvoz sirove nafte bio opterećen znatno manjim carinama nego derivati. Pogon je proradio 30. svibnja 1927., i u početku je kapacitet rafinerije iznosio svega 170 tona dnevno. Kao i rafinerija Standard Oila u Bosanskom Brodu i sisačka rafinerija bavila se samo redestiliranjem nafte, tj. odvajanjem loživog ulja (50%), benzina (20%), petroleja (10%) i plinskog ulja (20%) iz smjese (melang), koja je bila pripremljena u Rumunjskoj, te stoga nije bilo potrebno izgraditi u Capragu postrojenja za krekiranje i sekundarnu prerađu. Usprkos toga u sisačku

²² Frisch izvještava za 1928. »...kukuruz, koji je glavna hrana u okolici je jako podbacio, a dosta drugog priroda je izgorjelo radi suše. Seljak nije mogao ono malo što je dobio da proda i da se oduži, jer je to žito trebao za sebe«. Frischa su pogadali i stečaji drugih trgovaca, pa je prilikom stečaja Damjana M. Podunavca iz Gline izgubio 20.188 dinara (Hrvatski državni arhiv, Savska financijska direkcija (dalje: HDA, SFD), kut. 60, 5359-III-1940. - izvještaj za 1928.: Arhiv Instituta za suvremenu povijest (dalje: AISP), Politička situacija (XXI), 17 a - Izvještaj grad. poglavarstva 1982 od 6.III.1928).

²³ HRVATSKE NOVINE, 47 od 18.XI.1933. Neke ciglane mijenjaju vlasnike.

²⁴ AISP, XXI, kut. 17 a. Izvještaj grad. poglavarstva 1982 od 6.III.1928.

²⁵ M., KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Angažiranje Ivana Krndelja u pokretima drvodjelskih radnika Siska 1924. - RIJEČI, 1978, br. 2, 90-102; ISTA, Ivan Krndelj, radnički tribun, Zagreb 1988. razne strane.

²⁶ Uoči okupacije Milan Marić je kao turski konzul našao utočište u Turskoj, a Artur je ubijen u Petrinji već 1941.

rafineriju s njenim skladištima bio je uloženi golemi kapital, a ojačani promet rijekom pomogao je cijelom gradu da laganije preboli veliku svjetsku krizu.

Naime, sređivanjem prilika na željeznici započela je na širem planu konkurentna borba za prijevoz robe. Željeznica je davanjem posebnih povlastica osiguravala svoje stalne poslovne partnere na većim udaljenostima. Životno ugrožena riječna otpremnička društva u Sisku su uz pomoć Saveza industrijalaca i njegovog tajnika Marka Bauera povelala akciju i za modernizaciju riječnog prometa, zahtijevajući da grad i njegova uprava vode aktivnu trgovačku politiku. Akcija je uspjela utoliko što su željeznice priznale sisačku željezničku stanicu kao vodeću stanicu za pretovar robe i obećale pravodobnu dostavu vagona za pretovar.²⁷ Riječni promet pokazuje povoljne tendencije, i u njemu je prijevoz naftnih proizvoda značajna stavka. (tabela 1).

Tabela 1. Promet sisačkom riječkom lukom 1923-1940.²⁸

Godina	tona
1923	39.560
1924	60.629
1927	124.077
1932	101.198
1934	184.300
1938	106.000
1939	161.161
1940	159.963

Moć poslodavaca u gradu jača, a gradski načelnici su odvjetnici ili industrijalci i posjednici (odvjetnik dr Ljudevit Auer kao gradski povjerenik, a onda gradonačelnik mlinar Đuro Hatić), pa se i gradski zastupnici ponašaju kao produžena, odnosno poslušna ruka financijskog i krupnog kapitala. Ovaj proces ima postupni tok i razvija se u suglasnosti sa sve većim financijskim poteškoćama grada. Zbog učvršćenja savskih nasipa gradska općina je morala uzeti kratkoročne zajmove kod Prve hrvatske štedionice (500.000 din) i Hrvatske eskomptne banke (1.500.000 din), a onda je uvela nove prireze i radi ponovnog proširenja električne centrale. Položaj radničkog stanovništva opterećenog nizom poreza i prireza pogoršavao se i kroz nezakonita produženja radnog dana i snižavanja zarada. Zbog pet zastupnika iz redova radničke klase još u 1927. o ovim pitanjima, kao i o radničkim stanovima, azilu za siromašne, skupoći, ekscenim situacijama na polju zaoštrenih radnih odnosa raspravljalo se na sjednicama gradskog zastupstva. Čak se inzistiralo da se gradsko redarstvo povrati u nadležnost grada, jer se od 1922. do rujna 1926., kada se je nalazilo pod županijom, desio »... niz zloupotreba, nasilja i brutalnosti«.²⁹ Uskoro zatim stav gradskih zastupnika se mijenja, na što očito djeluje pojava sve veće nezaposlenosti u gradu pod djelovanjem agrarne krize na okolnom području. Gradsko zastupstvo se sve češće pro-

²⁷ Bauer je bio i član uprave Javnih skladišta. HDA, SFD, kut. 419, 4836-III-1944; Grada, n.dj., dok. 155; SISACKI GLAS, 19.I.1924. - VIKTOR WERNER, Sisak - propali trgovački grad; SISACKI GLAS, 3.V.1924.

²⁸ Giacint. N., Dunavski sistem vodenih puteva u granicama Kraljevine SHS. - Ekonomist, Beograd, 1929, 163; HRVATSKE NOVINE, 6 od 7. II 1933, 2 od 12.I.1935, 34 od 26.VIII 1939, 3 od 20.I 1940. i 4 od 25.I 1941.

²⁹ Od početka 1925. radnici moraju plaćati i 2% neposredni porez (Sisački glas, 26.IX.1925). Tvornice nisu ispunjavale svoju obavezu izgradnje radničkih stanova, a radno vrijeme se kršilo svugdje gdje nije bilo stalne kontrole i veće skupine sindikalno organiziranih radnika (HRVATSKE NOVINE, 30.IV.1927). O policiji vidi HRVATSKE NOVINE, 17.VII.1926. - sjednica grad. zastupstva 14.VII.1926.

glašava nekompetentnim za raspravljanje o radničkim pitanjima, a ni ne usuđuje se potaknuti pitanje plaćanja gradskih poreza od velikih sisačkih tvornica. Financijska kriza gradskog budžeta riješena je povišenjem potrošarine, dakle na račun širokih masa potrošača, te je grad i 1929. godine uspio završiti bilancu ss 462.000 dinara suficita.³⁰

1929-1934.

Velika svjetska kriza nije na našem području izbila odjednom. Od 1926. s agrarnom krizom ona svaki mjesec dobiva na zamahu i isključuje sve veći dio stanovništva iz investicija, a onda im se smanjuje i svakidašnja kupnja. Kriza je zbog smanjenog izvoza žitarica zahvatila i mlinove, pa je primjer velikog rizika, kada je polovinom 1928. izgorio mlin Hermana Weissa da St. Rupčić otvara novi mlin, a Mijo Popović se zadužuje kako bi kapacitet svog mlina uvećao na dva vagona dnevno.³¹ Velika svjetska kriza je uzdrmala sve privredne strukture, od najvećih poduzeća do najmanjih, a punom žestinom izbila je tek u jesen 1931. kada su štediša počele naglo vaditi štedne uloške, što je posljedica povlačenja kapitala praške Živnostenske banke i bečkog Wieneranstalta iz Prve hrvatske štedionice. Ova velika novčana ustanova znatno smanjuje interes za industriju, a mnoga njena industrijska poduzeća obustavljaju poslovanje ili likvidiraju. U tom procesu propala je i sisačka tvornica koža »Siscia«, koja je već polovinom 1929. obustavila rad i u jesen 1931. iskazala gubitak od 1,486.326 dinara.³² Slabljenje dotadanjeg jakog angažmana Praštedione u sisačkoj industriji osjeća se i na drugim područjima. U kriznoj situaciji našli su se i najveći sisački izvoznici drvnih predevina pilana Drach i Tvornica tanina, i to onda, kada je propala njihova zajednička afilijacija Industrija drva Rujevac d.d. Caprag. Naime, zbog usporavanja eksploatacije šumske mase na Banovini, Ministarstvo šuma i ruda je polovinom 1933. raskinulo ugovor, pa su oba osnivača izgubila po milijun i pol dinara. Tvornica tanina snizuje dioničku glavnici od 15,000.000 dinara na 10,000.000 dinara, i obavlja od tada novčane poslove preko Općeg jugoslavenskog bankarskog društva.³³ U kriznu situaciju zapada i Posavska štedionica. U ovom vremenu produbljivanja krize dolaze na površinu loše strane sisačke privredne strukture: usitnjenost domaćih kapitala, dupliranje proizvodnih kapaciteta, veliki postotak nestručne radne snage, slaba materijalna baza potrošača. Svaki privrednik na svoj način pokušava naći izlaz iz krize. Jednako postupa i država, pa u najnepovoljnije vrijeme provodi anti-inflacijske mjere radi stabilnosti dinara, tako još više produbljujući krizu. Banska uprava Savske banovine zbog slabijeg ubiranja neposrednih poreza također poseže za izvanrednim mjerama. Početkom 1933. uvodi uvećani banovinski prirez na ugljen, naftu i tekstilne sirovine, jer su samo ove privredne grane poslovale bez gubitaka, a uzeti se je moglo samo tamo gdje ima.

U takovom vremenu gradu Sisku bi dobro došlo svaka nova tvornica, pa je gradska uprava vjerojatno požalila što je 1930. otklonila prijedlog Bate iz Zlyna da podigne u Sisku, ili okolini kombinat obuće, što bi svakako sma-

³⁰ HRVATSKE NOVINE, 45 od 5.XI i 51 od 10.XII.1927.; Gotovo redovito plaćao je svoje obaveze gradu samo Teslić, čije se je sjedište nalazilo isključivo u Sisku. Godišnje je Teslić plaćao u gradsku blagajnu više od 50.000 dinara poreza (HRVATSKE NOVINE, 23 od 9.VI.1928). a zlobnici su govorili da to čini kako bi platio građanima smrad, koji uživaju zbog neriješenih sanitarnih uređaja u tvornicama i razlite žlempe; V (ALENTEKOVIC), Financije grada Siska - BANKARSTVO, 1932, 382.

³¹ HRVATSKE NOVINE, 29.VI.1929. i 8.II.1930.

³² HDA, SFD, kut. 468 i 495. - Siscia.

³³ HDA, SFD, kut. 135, 4181-III-1940; 137, 42216-III-1936; 163, 21514-1941.

njilo nezaposlenost. Nezaposlenost je bila sve izraženija, pa krajem 1932. gradska općina obećava desetogodišnji oprost od gradskih daća i jeftiniju struju industrijalcima koji bi otvorili u Sisku svoje pogone.³⁴ Istovremeno se zbog ograničenja gradskih prihoda tijekom šestosiječanjske diktature gradska općina našla u teškoj financijskoj situaciji, pa je zbog rješenja viših vlasti da velike sisačke tvornice ne moraju gradskoj općini plaćati taracovinu (uvoznu), jer koriste svoj industrijski kolosjek ili rijeku, gradska općina završila 1929. manjkom od 1,218.000 dinara, te je manjak pokriven gradskim prirezom od 70-160% po progresivnom ključu, što je značilo 122% gradskih prireza na sumu od 790.000 dinara, koliko su iznosili državni porezi.³⁵ Prema tome grad Sisak i dalje nije imao nikakve koristi od lociranja najvećih tvornica na svome teritoriju.

Djelovanje Teslića pokazuje da se je i u uvjetima krize ipak moglo raditi. Kada je prilikom traženja prikladne vode za proizvodnju kvasca Teslić naišao na podzemne plinove i na jodnu vodu, počeo je plinove koristiti kao pogonsku energiju u nekim svojim pogonima, a na izvorištu jodne vode sagradio je kupalište i započeo vodu pakirati pod nazivom »mineralna voda Teslić«. Radi upotpunjavanja ove proizvodnje podigao je i vlastitu tvornicu šupljeg stakla. Međutim, iako se je Teslić, nakon uvođenja šestosiječanjske diktature, odrekao svake stranačke pripadnosti,³⁶ beogradski radikali, uklopljeni i sada u vladu, nastojali su spriječiti dalju privrednu ekspanziju ovog nekadašnjeg pristaše Svetozara Pribičevića, pa je to došlo do izražaja u više slučajeva. Sjedinjene tvornice stakla d.d. s centralom u Paraćinu dumpingom, tj. prodajom šupljeg stakla (boca) po jeftinijim cijenama, uspješno su konkurirale Teslićevoj tvornici i na području Hrvatske, te je ova tvornica nakon višegodišnjeg rada s gubitkom morala biti prodana, a strojevi su 1938. preseljeni u Paraćin, što se desilo i daruvarskoj tvornici stakla. Prema najnovijim istraživanjima čini se da je Teslić imao želju da izgradi i kompletnu rafineriju nafte u Petrovaradinu ili u Vukovaru, ali su ga u beogradskom ministarstvu tri puta odbijali, te u jednoj žalbi Teslićevi zastupnici ističu da interesi narodne obrane traže da barem jednu koncesiju za rafineriju imade u Jugoslaviji domaći čovjek, a pored toga da oba naftna društva (Standard Vaccum i Shell) »rade vanredno skupo, organizacija im je glomazna, a osim toga njihov kapital ide stalno u inozemstvo. Domaća rafinerija koja bi se koristila iskustvom lošeg poslovanja ovih mamut-organizacija isključila bi velik dio suvišnih troškova, značila bi i za Državu koja uzima 50% ovih produkata, korisnu ustanovu s obzirom na mogućnost jeftinijeg rada i time davanja jeftinijih cijena«.³⁷ Teslić je naime imao izvjesna iskustva u istraživanjima s naftom, te je dobivši koncesiju za sisačko područje, naišao i na izvorište plina Stružec, ali je kartelizirana strana naftna industrija Jugoslavije spriječila industrijsku eksploataciju.³⁸ Za razliku od velikih sisačkih tvornica, Teslić je prema tome i u vremenu krize ulazio u poslovni rizik, bez obzira na usko i osiromašeno tržište, pa je dajući radnicima posla i zaradu stavljao svoj kapital u obrt, koji je pridonosio oživljavanju društveno-ekonomskog života u gradu.

³⁴ HRVATSKE NOVINE, 47 od 19.X.1932.

³⁵ BANKARSTVO, 1932, 382. Sisački obrtnici zahtijevali su da se povisi taracovina, kako bi se spriječili trgovci da uvoze jeftinu robu sa strane (HRVATSKE NOVINE, 49 od 3.XII i 50. od 10.XII.1932). Obrtnici su se nakon donošenja Zakona o radnjama i organizaciono povezivali, te je krajem 1933. u zgradi gimnazije održana njihova izložba.

³⁶ AISP, XXI, kut. 20 - Izvještaj kotar. poglavarstva 92 pov od 30.IV.1929.

³⁷ JOSIP ŽGALJIĆ, Nafta na našem tlu. Razvoj naftne privrede, Zagreb 1984., 62.

³⁸ Teslićevu je koncesiju u ožujku 1940. otkupio Jugopetrol u kojem je bio angažiran njemački kapital (isto, 61-62).

Prema popisu stanovništva od 13. ožujka 1931. grad Sisak je u tom vremenu imao sve karakteristike industrijskog grada. Od 5.346 privredno aktivnih osoba 4.014 se nalazilo u najamnom, plaćenom odnosu, pri čemu je 2.403 privredno aktivnih osoba radilo u industriji i obrtu, a 874 u trgovini, prometu i bankama. Budući da je ovdje iskazana samo radna snaga stanujuća u gradu i na njegovom području, mora se uzeti u račun izvjesna korekcija radne snage s obzirom na dnevne migracije iz šireg područja. Demografska struktura u gradu bila je izvanredno dinamična i mobilna. Sisačkih 436 obrtnika i industrijalaca i 151 trgovca sa svojom mnogostrukom proizvodnjom i ponudom učinili su Sisak privlačnim trgovačkim i zanatskim središtem sisačke regije, s jakom cirkulacijom roba i usluga. Na području kotara živjelo je od poljoprivrede 24.761 stanovnika, pa su oni bili ne samo kupci određenih roba, već i prodavaoci poljoprivrednih i stočarskih proizvoda, budući da je seljačkog stanovništva u samom gradu bilo nešto malo iznad tisuću. U gradu je radilo i 806 činovnika i namještenika, a na području kotara 311, pa i njih ne treba zaboraviti kao korisnike usluga, a i kao kreatore vrlo razvijenog kulturnog ali i stranačkog života u gradu.³⁹

Za vrijeme krize smijenila su se u gradu Sisku četiri gradska načelnika (Đuro Hatić, industrijalac, Viktor Mihelčić, trgovac i posebnik, opet Đuro Hatić 1931, te Ivo Superina do 1934). Bilo je to izvanredno teško vrijeme za vođenje racionalne komunalne politike, jer su prihodi podbacivali, a obaveze rasle. Svoje dugove grad je isplatio prodajom vojne eraru za 3.600.000 dinara, ali od ove svote nije se mogao odvojiti novac za izgradnju električnog dalekovoda kojim bi se sisačka centrala spojila s Udruženom zagrebačkom centralom, pa se morao raskinuti ugovor.⁴⁰ Gradski prihodi su za vrijeme krize podbacivali u tolikoj mjeri da se je za 1933. morao ponovno raspisati progresivni gradski prizrez na neposredne poreze, koji se je kretao u postotku od 1% kod prihoda do 5.000 dinara, pa do 2,5% kod godišnjih prihoda iznad 50.000 dinara. Prikupljenim novcem financirali su se javni radovi i hranila sisačka sirotinja. Iz bojazni da se broj nezaposlenih koje treba prehranjivati još ne povisi, gradsko zastupstvo je odbijalo davanje zavičajnosti radnicima koji su ju zatražili u vremenu krize iako su živjeli u gradu niz godina. Poseban fond osnovan je u Sisku za pomaganje 2.180 nezaposlenih tek polovinom 1932. kada kriza dostiže svoju kulminaciju. Tada je organizirana i radnička kuhinja, koja se uzdržavala prihodima s raznih strana.⁴¹ Koliko je točno bilo nezaposlenih u Sisku u pojedinim razdobljima krize ne može se utvrditi, jer oni koji nisu računali na materijalnu korist od prijavljivanja Povjereništvu radničke komore nisu ni bili u njenoj evidenciji, a to su bili svi radnici-seljaci. Redukcija davanja nezaposleničke pomoći i sve restriktivnija socijalna politika odrazila se i u iskazu krajem 1933., te je tada registrirano 643 nezaposlenih radnika, odnosno sa članovima obitelji 1.779.⁴²

Zarade radnika u Sisku smanjene su približno za četvrtinu, a na nekim područjima i više. Gradski radnici su za 10-12 sati rada primali nadnicu od 8 dinara.⁴³ Zarade namještenika i činovnika umanjene su za petinu. Usprkos dobroj ponudi poljoprivrednih proizvoda i najnižoj cijeni kruha u čitavom međuratnom razdoblju (1 kg 2,5 din), potrošnja hrane u gradu je radikalno

³⁹ Definitivni rezultati popisa stanovništva 31.III.1931. IV, Sarajevo 1940, 246-7.

⁴⁰ HRVATSKE NOVINE, 36 od 3.IX.1932.

⁴¹ HRVATSKE NOVINE, 8 od 20.II.1932.

⁴² ISTO, 50 od 9.XII.1933. - B-k, Besposlica u gradu Sisku.

⁴³ ISTO, 23 od 4.VI.1932.

smanjena, što se iskazivalo kroz statistiku gradske potrošarine. Pojačanu potrošnju pokazuju samo alkoholna pića.⁴⁴

Nezaposlenost je bila vrlo izražena i na riječnoj luci, jer su magazini i skladišta otpremničkih poduzeća zbog smanjivanja izvoza u inozemstvo veći dio godine zjapili prazni. Uzrok tome treba tražiti i u državnoj regulaciji izvoza. Pogod, kao Povlaštene državno poduzeće za izvoz žita, izvezio je žito Dunavom i željeznicom, zaobilazeći Savu. Radi isključenja konkurencije Državna željeznica je utvrdila tako nisku tarifu, da joj riječna plovidba nije mogla konkurirati. Glavni dioničari Javnih skladišta d.d. Žiga Endreny i Vilko Beck izvještavali su porezne organe da su »besprimjerno slabo zaposleni«, pa se u ovom otpremničkom poduzeću sve do 1939. ne isplaćuju nikakve dividende.⁴⁵ Na početku 1934. ponovno je poplavljen cijeli sjeveroistočni dio grada. Pod vodom - dubokom 4-5 metra - našla se je Tvornica tanina, ciglane Momčilović i Popović, a od Teslićevih tvornica jedno kupalište, izvor mineralne vode i staklana. Zbog poplave ostalo je bez krova nad glavom više od dvije tisuće građana, a 200 radnika i bez posla. Ova poplava bila je najveća elementarna nesreća Siska u međuratnom razdoblju, koja se postepeno sanirala solidarnošću mnogih gradova Hrvatske, a grad je morao otvoriti i javnu kuhinju.

1934-1939.

Krizne godine ostavile su teške posljedice u privredi Siska, a još više u svijesti njegovih stanovnika. Gradski načelnik Franjo Prettner, major, inače potomak ugledne karlovačke obitelji bio je vrlo nepogodna ličnost za upravljanje grada u postkriznom razdoblju, jer nije imao potreban elasticitet radi usklađivanja interesa antagoniziranih društvenih grupa i slojeva. Ekonomski iscrpljeni i obeznađeni seljaci, obrtnici, trgovci i radnici sporo su prelazili u novo konjunktorno vrijeme, živeći još uvijek na stari način. Prividno se u drugoj polovini 1934. i u 1935. godini nije ništa izmijenilo, pogotovo stoga što su radničke nadnice pokazivale čak tendenciju daljeg snižavanja, a mnoga poduzeća i tvornice i dalje su radile s najviše polovinom kapaciteta. Na ovako produženo krizno osjećanje djeluju pored državne intervencije u privredi cijele zemlje i nerodne godine i vremenske nepogode koje pogađaju sisačku regiju, pa i u obrtu i u trgovini još uvijek vlada stagnacija, a novac se kod seljaka nalazi rijetko. Škare cijena se nikako ne zatvaraju, pa je u 1936. seljaštvo preko Gospodarske sloge počelo tražiti povišenje cijena poljoprivrednih proizvoda, sniženje sajamskih daća i gradskih prireza (uvoznine, maltarine, pijacovine) u Sisku i Petrinji. Budući da kruti Prettner nije znao ublažiti napetosti između sisačkih sela i samog grada, u ožujku 1937. za sisačkog gradonačelnika imenovan je Mijo Popović, koji se pred krizu radi modernizacije svojih pogona zadužio za više od 2.000.000 dinara, pa je ne mogavši namiriti 61 svojih vjerovnika morao 1932. prići poravnanju bez stečaja, jer nije mogao naplatiti potraživanja od svojih dužnika.⁴⁶ U poravnanju bez stečaja likvidirana je i stara pilana, ciglana i paromlin Franje Fulle u Tvorničkoj ulici 1, te je ovo poduzeće kupila Ljubljanska kreditna banka, i

⁴⁴ Isto, 29 od 16.VII.1932; Za potrošarinu od 1928. ... 1940. HRVATSKE NOVINE, 1 od 12.I.1929, 8 od 21.II.1931, 1 od 6.II.1932, 47 od 19.X.1932, 3 od 19.I.1935 i 3 od 18.I.1941. Od 1928 do 1940. potrošnja sječenog mesa je opala od 418.100 kg na svega 173.248, a suhomesnati proizvoda od 149.897 na 54.296 kg.

⁴⁵ Povijesni arhiv u Zagrebu, Ponova, Dosije-Židovi Sisak-Endreny. i HDA, SFD, Javna skladišta.

⁴⁶ HDA, SFD, kut. 60. 5359-III 1940. dosije Frisch. Među vjerovnicima je bilo i poduzeće Muhlenbau und Industrie d.d., iz Braunschweiga gdje su na kredit kupljeni novi mlinski strojevi, te Zemljišna zajednica »Odra«.

1936. obnovila samo rad ciglane lijevo od željezničke pruge, jer je građevinarstvo ponovno postalo unosna privredna grana.⁴⁷ Dosta velik broj trgovina i obrtničkih radnja je tih godina promijenilo vlasnika. Pilanu Josipa Engela u Tomislavovoj 9 preuzima nakon njegove smrti 1935. Pavao Febo, koji kreditom od 100.000 dinara kod Udružene banke d.d. i kreditom od 60.000 dinara kod Štedovne i predumovne zadruga, obnavlja rad poduzeća.

Ulazak u privrednu konjunkturu 1935. godine odrazio se tek 1936., kada je u svim privrednim granama, pa i u većini sisačkih poduzeća došlo do velikih radničkih nemira i štrajkova s težnjom da se uravnoteži dobit poslodavaca na jednoj strani s primanjima stvaralaca novih vrijednosti, dakle radnika i radnica, na drugoj. Iako su uzroci štrajkova bili razni, glavni i svugdje prisutan razlog bio je da zarade nisu pratile rast troškova života, jer su cijene poslije 1935. pod utjecajem političkih prilika, ratnih sukoba i opće nestabilnosti u zemlji i u svijetu počele naglo rasti. Najbolje se je to odrazilo na cijeni kruha, osnovne prehrambene namirnice radnika. Polovinom 1937. godine za četiri dinara moglo se kupiti kilogram bijelog, 1,68 kilograma polubijelog i samo 1,20 kilograma crnog kruha, pri čemu su pekari često zakidali na težini, pa je bilo mnogo intervencija zbog pritužbi građana.⁴⁸

Zajedničke nevolje zbog velike nestabilnosti proizvodnje i prodaje i poljoprivrednih proizvoda i radne snage, sa čestim prelazima iz jednog društvenog sloja u drugi, zbližuje siromašne seljake s radnicima i seljaci često pomažu štrajkašima za vrijeme štrajkova u Sisku. Agrarna prenaseljenost na širem sisačkom području dovela je nakon krizne stagnacije do novog vala nezaposlenih iz Banovine, Like i Bosne prema Sisku, koji postaje prva stanica na mukotrpnom putu traženja posla u zemlji i u inozemstvu. Slabost industrijske strukture Siska s nedovoljnim iskorištavanjem kapaciteta, s nedovoljnim postotkom kvalificiranih radnika i s nedovoljnom produktivnošću koja je posljedica nezainteresiranosti privremeno zaposlenih radnika, postaju kočnica dalje industrijalizacije, a to je onda imalo odraz i na zanatstvo i trgovinu. Sve je očitiije, da se ne samo bez kapitala, već ni bez industrijske tradicije ne može organizirati moderna, visokoakumulativna industrija, a prosvjetne vlasti i poslodavačke komore nisu u međuratnom razdoblju učinile ništa, ili vrlo malo, da se ta slika izmijeni. Stoga i najveća sisačka poduzeća kakva su pilana Drach, rafinerija Shell (naziv rafinerije od kraja 1935), Tvornica tanina i Tvornica šešira i tuljaca rade s vrlo malim brojem stručne snage, iako okreću svake godine golema prometna sredstva. Kao i ranije pilana Drach d.d., s pogonima u Capragu, Virovitici i Đurmancu u Hrvatskom Zagorju, 90% svoje proizvodnje izvozi preko prodajne centrale Mitteleuropäische Holz A. G. Vaduz, koja se nalazila u pokrajini Lichtenstein na granici Austrije i Švicarske, to je u bilanci, koja je prezentirana poreznim vlastima, iskazivala samo proizvodne troškove i minimalnu zaradu. Na taj način je ova velika pilana, proširena u ovom razdoblju i tvornicom jako traženog furnira u Capragu, imala dioničku glavnicu od svega 10.000.000 dinara i velike kredite, izbjegavajući na taj način plaćanje poreza na promet. Istovremeno dok se u bilanci iskazuje minimalna dobit kupuju se šume za eksploataciju u golemim iznosima, a samo za plaće radnika i namještenika u Capragu izdano je svake godine više od 1,200.000 dinara. Stvarni obračun prodaje izrađenog materijala vrši se mimo bilance na internim sastancima trojice najvećih akcionara.⁴⁹

⁴⁷ Arhiv Jugoslavije, Ministarstvo trgovine i industrije, VI/13-196. - dosije.

⁴⁸ HRVATSKE NOVINE, 29 od 24.VII.1937.

⁴⁹ HDA, SFD, kut. 428, 29669-1941. - pilana Drach.

Tvornica tanina d.d. posluje i sada na sličnoj osnovi preko prodajne centrale Tanin d.d. u Bogovićevoj 2 u Zagrebu, gdje radi i njen predstavnik. Stvarni vlasnik ove tvornice bio je sudetski Nijemac Viktor Schnabel. Zbog naoružavanja Hitlerovog Trećeg Reicha tanin je vrlo tražen u industriji kože, pa se sve količine tanina, kako one proizvedene iz hrastovog drveta, tako i one proizvedene od kestena, smreke, rujevog drveta ili uvezenog južnoameričkog quebracha odlično prodaju, i već 1935. račun bilance iskazuje prometnu svotu od 27.117.134 dinara, od čega je na plaće radnika utrošeno 1.330.366 dinara, a na plaće činovnika 553.930 dinara, s tim da su do 1939. sve ove svote - izuzev iskaza dobitka - u bilanci porasle (tabela 2). Sredstvima Tvornice tanina podignuta je i tvornica u Goričanima u Sloveniji. Kraj golemih zarada koje je stvarno ostvarivalo ovo poduzeće nevjerojatno je da su porezni organi u bilanci za 1937. prihvatili iskazani gubitak od 8,848.236 dinara, oslobodivši ovu veliku eksportnu tvornicu gotovo svih poreznih obaveza. Pozivom na ovaj gubitak Tvornica tanina je snizila dioničku glavnicu na 10,000.000 dinara zadržavši visinu te glavnice do polovine 1941. godine.⁵⁰

S ne manje stvarne dobiti radi i Shellova rafinerija u Capragu, koja od 1936. do 1939. povećava količinu prerađene nafte od 30.785 tona na 40.301 tonu, da bi u 1940. prerađila 50.906 tona, što je bilo mnogo, ali još uvijek ne toliko koliko je prerađeno 1930. godine (68.320 tona). Potrošnja naftnih derivata očito je najbolji barometar industrijske proizvodnje, jer je najbolja privredna godina, osobito u industriji, doista 1930. godine, kako po izvozu, tako i po broju zaposlenih radnika.⁵¹

Nakon smrti Petra Teslića u siječnju 1936. poslovanje njegovih tvornica doživljava silaznu liniju. Sinovi Miloš i Milorad, iako ekonomski dobro obrazovani, nisu bili sposobni kao otac, te su obustavili poslovanje »Pecare«. Tvornicu stakla su prodali paraćinskim Sjedinjenim tvornicama stakla, tvornica mineralne vode je izgorjela 16. rujna 1936, a ostala proizvodnja se ustalila na niskoj razini.

Znatno manje nego prije proizvodi i Tvornica šešira i tuljaca u Galdovu. Obrtnici i trgovci trpe od nedostatka jeftinog kredita, pa se i na ovom polju ne osjeća predkrizna živost. Zaključak sisačkog gradskog vijeća od 18. veljače 1938. o osnivanju Gradske štedionice s dioničkom glavnicom od 150.000 dinara bio je realiziran, odnosno pokušao se realizirati tek nakon stvaranja NDH za vrijeme gradskog načelnika J. Sturmera, koji je više godina bio predsjednik Udruženja zanatlija za grad i kotar Sisak u Sisku, i koji je pred drugi svjetski rat imao u Sisku malu tekstilnu tvornicu.⁵² Privrednici Siska, obrtnici i trgovci te namještenici posuđuju i ulažu novac većinom kod Hrvatske štedne i pripomoćne zadruge, kako se pred drugi svjetski rat zove Štedna i predujmovna zadruga za grad i kotar Sisak (osn. 1897).

1939-1941.

Početak drugog svjetskog rata u Evropi osjetio se i na sisačkom području. Pod utjecajem izmijenjene političke karte Evrope i izraženog antisemitizma u Trećem Reichu, te odnosa vlasti Banovine Hrvatske prema Židovima koji su zatražili azil u našoj zemlji, židovi se počinju osjećati sve nelagodnije i nesigurnije, bojeći se da će Treći Reich okupirati i Jugoslaviju. Židovski kapital se dobrim dijelom povlači iz dioničkih poduzeća, te se seli na sigurnija po-

⁵⁰ HDA, SFD, kut. 135, 4181-III-1940. - Tvornica tanina.

⁵¹ ŽGALJIĆ, n.dj., 77.

⁵² HDA, SFD, kut. 267, 2497-III-1944. Gradska štedionica Sisak.

dručja, a na njegovo mjesto, i istiskujući kapitale ostalih srednje i zapadno-evropskih država, dolazi njemački kapital. Artur Drach, koji je do 1938. vodio bečku filijalu pilane Drach preseljava u London zajedno s novčanim rezervama, pa je u bilanci capraške pilane za 1940. iskazan gubitak od preko pet milijuna dinara.⁵³ U Tvornici tanina dr Artura Silbersteina, koji je nakon četvrtstoljetnog ravnateljstva u tvornici polovinom 1940. tiho napustio grad, zamjenjuju Viktor Schnabel i Hans Fritz. Za tri četvrtine smanjuje proizvodnju i Tvornica šešira u Galdovu, jer je i Češka bila okupirana, pa je došlo do prekida veza i direktiva s matičnom kućom.

U to vrijeme sumraka tadašnjeg svijeta Sisak dobiva veliko i značajno poduzeće, talionicu. Radom i invencijom ing Miroslava Tomca (Banja Luka 1897 -Sisak 1941), a novcem zakupnika soli Vladimira Radana i zagrebačkog urara i književnika Janka Matka, izgrađena je i puštena je u promet 27. kolovoza 1939. nova talionica u Capragu. Usprkos pronjemačkog Jugočelika, koji je preko kartela u Beogradu i kompletnog izvoza željezne rude iz Ljubije nastojao spriječiti rad ove domaće talionice koja nije bila dioničko poduzeće, nakon niza početnih teškoća zbog ograničenih financijskih mogućnosti vlasnika, manjkovi u proizvodnji su postepeno otklanjani i rad se sve uspješnije uhodavao. Do kraja 1940. uloženo je u talionicu više od 18 milijuna dinara, a posao je našlo 450 radnika, pa je talionica Sisak s kapacitetom od 24.000 tona sirovog željeza i s 3,7 milijuna bruto produkta zauzela značajno mjesto u jugoslavenskoj industriji željeza. Zahvaljujući činjenici, bolje reći trenutku, što su Jugočelik u Zenici i Kranjska industrijska družba vršile rekonstrukciju svojih visokih peći, a potražnja za sirovim željezom, a i cijene željezu su danomice rasle, sisačka se talionica isplatila za svega godinu dana rada, da bi onda bila i kompletirana vlastitom akumulacijom.⁵⁴ Naravno, u odnosu na Jesenice i Zenicu, sisačka je talionica bila malen i necjelovit pogon, koja je željeznu rudaču morala nabavljati iz bazena Petrove i Zrinjske gore, te iz Ljubije, ali je jeftina radna snaga Banovine, Korduna i Bosanske krajine, kao i smještaj na Savi i Kupi zbog lagane dopreme koksa i rudače, davalo ovoj talionici znatnih prednosti u odnosu na druge. Pored toga bio je to prvi metalurški industrijski pogon na teritoriju Hrvatske.

Velika većina sisačkih tvornica radi za izvoz i posluje povoljno. Na tabeli 2-4 donosimo neke elemente bilanse najvećih sisačkih poduzeća u 1939. koji to potvrđuju.

⁵³ Praštediona, iza koje se je krio austrijski kapital raspolagala je s 30.135 dionica firme Drach. Mitteleuropäische Holz A.G. Vaduz imao je 25.000 dionica, a Central European Timber Co Ltd iz Londona 20.000 komada.

⁵⁴ ZLATKO ČEPO, Željezara Sisak 1938-1973, Sisak 1974, 19-24. Čepo je ostavio pitanje da li je Radan raspolagao s dovoljno kapitala za izgradnju talionice otvorenim. U bilanci sam utvrdila da je vjerovnik za 7.206.000 dinara bilo Jugoslavensko društvo šibica iz Beograda, pa se očito iza ove investicije krio švedski kapital. Za kamate na ovaj dug Radan je u 1940. morao platiti iznos od 647.747 dinara (HDA, SFD, kut. 496 - Rud. udruženje - talionica), jer se glavnica povišala na 34.871.420 dinara.

Tabela 2. Neki elementi bilanse dioničkih sisačkih tvornica 1939.⁵⁵

u dinarima

	Tanina	Drach	Shell
Dionička glavnica	10,000.000	10,000.000	100,000.000
Vrijednost zgrada	7,270.710	6,345.835	52,696.899
Vrijednost strojeva	1,631,200	10,445.824	96,218.534
Roba na skladištu	1,245.000	17,385.018	41,886.150
Vjerovnici	11,281.979	33,522.234	174,506,807
Dužnici	6,292.829	5,866.879	15,182,182
Gubitak do 1939.	8,750.166	3,220.785	-
Dobitak 1939.	485.848	?	8,914.479
Prodaja robe u Sisku	-	5,406.989	95,092.478
Plaće radnika (Sisak)	4,914.751	231.112	586.419
Plaće namještenika	574.357	675.752	593.150

Tabela 3. Neki elementi bilanse tvornica Teslić 1939.⁵⁶

u dinarima

	1	2	3	4	5	6
Vrijednosti nekretnina	9,133.616	600.000	100.000	30.000	2,000.000	?
Vrijednosti strojeva	16,593.149	300.000	300.000	50.000	2,500.000	?
Vrijednosti robe	2,681.990	?	?	?	?	?
Potraživanja	10,399.243	?	?	?	?	?
Kredit	13,602,101	?	?	?	?	?
Plaće i nadnice	2,881,066	?	?	?	?	?
Državna trošarina	4,576,208	?	?	?	?	?
Banovinska trošarina	903.341	?	?	?	?	?
Općinska trošarina	150.000	?	?	?	?	?
Porez na poslov. promet	827.424	?	?	?	?	?
Porez na luksuz	224.484	?	?	?	?	?
Osiguranje (vrijednost)	5,433.114	1,804.330	737.556	203.264	3,015.637	1,083.291

⁵⁵ HDA, SFD, kut. 163, 21514-1941. - Tanin; kut. 364, 7785-III-1942. - Drach; Arhiv Jugoslavije, F. 65, f. 1479-2296, Shell i HDA, dionička društva, kut. 13/120-120866

⁵⁶ Arhiv Jugoslavije, f. 65 X/18-2242, I/14-1104 a, I/17,,24, 1169 a, II/9,11, 1739, I/13-1080 a.

1. Tvornica špirita, 2. Tvornica likera, 3. Tvornica ugljične kiseline i leda, 4. Tvornica sanduka, 5. Tvornica kvasca, 6. Tvornica potaše i soda vode.

Tabela 4. Neki elementi bilanse privatnih sisačkih tvornica 1939.⁵⁷ u dinarima

	1	2	3	4
Vrijednost zemljišta	180.000	321.500	1,000.000	99.383
Vrijednost zgrada	180.000	317.000	1,000.000	99.383
Vrijednost strojeva	150.000	198.000	1,000.000	247.854
Vrijednost skladišta	140.000	328.200	80.000	225.430
Potraživanja	10.000	20.780	22.000	200.586
Dugovanja	320.000	1,651.725	174.000	5.112
Dobit ili gubitak	3.220	97.292	8.000	5.483
Plaće	71.116	483.316	30.000	256.978
Vrijednost robe	?	?	?	806.161

Međutim kod svih tvornica nije ista situacija i njihove bilance, kao i broj radnika jako variraju. Pilana Drach je na primjer dobar dio godine izvan pogona, jer je u 1939. od prodajne centrale u Vaduzu, koji je došao pod Treći Reich, preuzela cijelu njenu zalihu drva u Jugoslaviji u vrijednosti od 10,847.439 dinara.⁵⁸ Nasuprot tome poslovi u riječnoj luci imaju povoljnu tendenciju. Naime, iako je polovinom prosinca 1937. izvoz žita iz istočnih dijelova Jugoslavije krenuo podravskom željezničkom prugom na Varaždin i onda prema Mariboru i Trećem Reichu, u drugoj polovini 1940. Povlašteno gospodarstvo d.d. Banovine Hrvatske (POGOD), kao glavni suradnik općejugoslavenskog Privilegirano izvoznog d.d. (PRIZADA) na čelu s dr Mirkom Lamerom, popunjava skladišta Siska žitom, pa je napunjen čak i capraški magazin Javnih skladišta d.d., koji je godinama stajao prazan. Kroz riječnu luku Sisak prelazi 1939. i 1940. približno 16.000 vagona robe (tabela 1). U 1940. se je u riječnoj luci prvi puta pojavila i roba namije-njena SSSR-u na osnovi ugovora, kod čijeg je sklapanja sudjelovao i poznati jugoslavenski ekonomski stručnjak i rukovodilac Gospodarske sloge dr Rudolf Bičanić.⁵⁹ Kao predsjednik Banovinskog električnog poduzeća (BEPP-a) on ponovno pokreće 1939. i plansku elektrifikaciju Hrvatske, uzimajući u obzir i postojeće električne potencijale Siska.

U okviru Banovine počelo se govoriti i o planskoj privredi, korporativnoj, dirigitiranoj i zadružnoj, o potrebi saniranja prilika na selu uz pomoć agronoma i veterinaru a pod kontrolom banovinskih vlasti. Međutim u uvjetima kada je hrvatsko privatno bankarstvo uništeno, a zemlja postaje sve više sastavni dio velikog njemačkog gospodarskog prostora, teško su se mogle realizirati progresivne ideje na polju poljoprivrede, industrije i elektrifikacije. Sustavom negativnih bilanci velika poduzeća ne pridonose razvoju

⁵⁷ AJ, F. 65, dosije 1397 - paropilana Engel (Febo), dosije VI/13-1963 - Tvornica opeka i crijepa Ljubljanske kreditne banke, VI/3,2 1963 - Tvornica opeka Branko Momčilović, XIV/1,2384 - Gradska munjara Sisak.

1. Poduzeće Engel, 2. Tvornica opeka i crijepa Ljubljanske kreditne banke, 3. Ciglana Branko Momčilović, 4. Gradska električna centrala.

⁵⁸ HDA, SFD, kut. 364, 7785-III-1942. U trećini firma Drach je bila i vlasnik Dugoselske pilane d.d. koja uglavnom ne radi.

⁵⁹ HRVATSKE NOVINE, 4 od 25.1.1941.

grada, pa se potreban novac za vođenje komunalne politike pribavljaju od građanstva koje je suviše opterećivano i porezima i pririzima.⁶⁰

U gradu je nezaposlenost stalna pojava, a zaostajanja zarada radnika za porastom cijena dovodi do sve izraženijih napetosti, koje se pokušavaju riješiti štrajkovima i tarifnim pokretima. Kroz selekciju radne snage, veliku ponudu nekvalificiranih nezaposlenih radnika i otežavanja vođenja radničkih pokreta po Uredbi o minimalnim nadnicama, kolektivnim ugovorima i arbitraži od 13. veljače 1937. radna je snaga većinom potplaćena i često nezaposlena, pa se ne samo radnički sindikati i sisačko povjereništvo radničke komore, već i Radni sudovi, pa i sud u Zagrebu, moraju baviti uređenjem radnih odnosa. Veoma loša godina s velikom poplavom koja je potopila na sisačkom području 40.000 jutara zemlje, a i suša poslije toga, pokrenula je ponovno veliki broj proletera sa sela prema Sisku. Neki su potražili posao i u Trećem Reichu, ali su se mnogi ubrzo vratili natrag zbog nepovoljnog tečaja marke i nemogućnosti transfer zarade u zemlju. Svakodnevno rastuća skupoca regulirala se u najvećim tvornicama preko socijalnog dodatka, a u gradu na osnovi Zakona o suzbijanju skupocće iz 1921. budući da je 1939. spriječeno samoinicijativno djelovanje Odbora za suzbijanje skupocće i špekulacije.⁶¹ Vrtoglavi rast cijena i nestašica najpotrebnijih prehrambenih namirnica zbog njihovog sakrivanja ili nepravodobne dostave ukazuju na potrebu radikalnijeg zahvata na polju prehrane i socijalne pomoći. Nakon što početkom 1941. nije u Sisku bilo nekoliko dana ni kruha ni brašna, u Talionici, Rafineriji, Drachu, Tvornici tanina i kod Popovića osnovane su aprovizacije, preko kojih se snabdijevalo oko 1.500 radnika, odnosno oko 4.000 stanovnika Siska. Za ostalih 8.000 stanovnika moralo se prići izdavanju krušnih karata, na koje se dobivalo dnevno 20 dkg brašna, dok se 2.000 stanovnika moglo snabdjevati sa vlastite zemlje.⁶² Od sredstava gradske trošarine i uvoznine, a i od poreza na zemljište, nakon što je Ministarstvo financija odbilo progresivno oporezovanje prihoda, osnovana je u veljači 1941. i centralna gradska aprovizacija, koja je usprkos žitom punih sisačkih skladišta, pripremljenih za izvoz, imala velikih poteškoća s nabavom hrane. U rješenju kojim se odbija uvođenje progresivnog oporezovanja vlasti su istaknule da Sisak nije grad u kojemu bi trebalo izdržavati nezaposleno radništvo, jer ga se Sisak može riješiti upućivanjem u zavičajne općine. Ovom izjavom Banska vlast je očito pokušala zaštititi imućnije slojeve sisačkog građanstva, ali je nepoznati kritičar ove odluke izrazio bojazan da bi prisilno upućivanje nezaposlenih na selo još više povećalo i onako veliku napetost između grada i sela, što bi moglo imati i političkih posljedica. Piše: »Kada se samo građanstvo ne buni protiv socijalnog prireza i javno ga priznaje kao neminovnu potrebu današnjice, onda niti vlast ne treba da ga zabranjuje.«⁶³ Zbog teškoće na društveno-socijalnom planu gradski načelnik Đuro Hatić imao je mnogo poteškoća s izradom gradskog budžeta za 1941. i s osnivanjem ureda socijalne pomoći.

U dugotrajnoj povijesti Siska međuratni je razvoj samo odsječak u kojem se grad potvrdio i stabiliziran kao snažno središte drvne, kemijske, metalurške i prehrambene industrije. Moć stranog kapitala u drвноj industriji Drach d.d., Tvornici tanina d.d., Jugoslavenskom Shellu d.d., Talionici

⁶⁰ Budžet grada Siska iznosio je 1939/1940. godine 4.900.962 dinara, a gradski prirez 700.000 dinara, koji se naplaćivao u 70% na državni porez u 1938. koji je iznosio 1.000.000 dinara (HDA, SFD, kut. 505 7781-III-1942. - gradska munjara)

⁶¹ AISP, Radnička komora, 576/3-1869-1940; HRVATSKE NOVINE, 47 od 25.XI.1939.

⁶² HRVATSKE NOVINE, 11 od 18.I.1941.

⁶³ HRVATSKE NOVINE, 5 od 1.II.1941.

Caprag, Tvornici šešira i tuljaka d.d. bila je bez sumnje velika, ali ne i apsolutna, jer je zarada radnika ostvarena radom u ovim tvornicama ostajala na sisačkom području, djelujući na rad trgovaca i obrtnika, a posredno i na samu gradsku općinu. Svaki od ovih aktera imao je normalno pored svojih posebnih i određene opće interese. Postoje i posebne karakteristike društveno-ekonomskog razvoja Siska, uvjetovane njegovim položajem na rijekama i njegovom privrednom strukturom. Iako započeti proces koncentracije i selekcije privrede nije do kraja bio završen u međuratnom razdoblju, stvorena je osnova i radne snage i kapitala za poslijeratni razvoj. Sisačka radna snaga bila je slojevita po stručnosti, i s nizom problema, ali većim dijelom to je već bila radnička klasa druge ili treće generacije, s dosta dobrom spoznajom opće društvenih kretanja u svijetu i s velikom mobilnošću. Uprkos pokušaju, socijalna politika u gradu nije bila adekvatna potrebama, što je dovodilo do zaoštrenih društvenih napetosti koje su se očitovale u čitavom međuratnom razdoblju.

Z u s a m e n f a s s u n g GESELLSCHAFTSWIRTSCHAFTLICHE ENTWICKLUNG VON SISAK IN DER ZWISCHENKRIEGSPERIODE

In der langen Entwicklungskontinuität von Sisak ist die Zwischenkriegsperiode nur ein Segment, in welchem die vitalen Kräfte der Stadt zum Ausdruck kamen und die Stadt als starker Mittelpunkt der Holz-, chemischen, metallurgischen und Nahrungsmittelindustrie sowie als Flußhafen bestätigt und stabilisiert wurde. Dieser Entwicklung haben sämtliche Produktivkräfte beigetragen, mit Arbeitern, Unternehmern und Angestellten an der Spitze, und ein jeder hat sein Risiko getragen. Die Macht des ausländischen Kapitals war ohne Zweifel groß, jedoch nicht zugleich absolut, da der Erwerb der Arbeiter, durch Arbeit auch in den Unternehmen ausländischen Kapitals realisiert, auf dem Gebiet von Sisak blieb und sich nicht nur auf die Geschäfte der Händler und Handwerker, sondern indirekt auch auf die Stadtgemeinde und die benachbarte Bauernschaft auswirkte. Trotz der positiven Absichten und Versuche war die Sozialpolitik in der Stadt den Bedürfnissen nicht angemessen, was zu zugespitzten gesellschaftlichen Spannungen führte, die sich während der ganzen Zwischenkriegszeit offenbarten.

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

27

U SPOMEN
JOSIPU LUČIĆU

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

27

Z A G R E B

1994.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

PRIPREMA ZA TISAK:

Hrvoje STANČIĆ

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.